

ОБГРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БОТАНІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ НА ХАРКІВЩИНІ

Район північно-східної частини Харківської обл. у басейнах лівобережних приток р. Сіверський Донець — р. Вовчої та верхів'я р. Осколу — виділяється на загальному фоні регіону високою концентрацією ендемічних рослин, зокрема видів крейдяної ендемічної і реліктової флори.

Обстеження басейну р. Вовчої, проведені нами в 1982 р., показали, що природний рослинний покрив зберігся тут лише на вузькій смузі вздовж правого високого берега річкової долини. В межах УРСР р. Вовча протікає майже в меридіональному напрямку зі схилів Середньоросійської височини. Правий берег долини високий, крутий, густо порізаний короткими балками та ярами, лівий — пологий, низинний. Ширина заплавної тераси — 0,3—0,5 км. Її рослинність описана Г. І. Біликом (1947), який відмітив значне поширення засоленних лук, характерне для заплави дрібних річок степової зони. Нині заплава майже повністю розорана, і на ній переважають сіяні луки. Степова рослинність зосереджена на схилах правого берега, характерними для якого є відслонення крейди, а подекуди виходи на денну поверхню третинних пісків. Великі площі схилів та прирічкової смуги долини зайняті масивами лісопосадок і залишками байрачних лісів. На значному відрізу течії р. Вовчої правобережні крейдяні схили порушені терасуванням і не завжди успішним залісненням. Степові травостої збереглися тут лише в міжтерасних проміжках, тому ми вважаємо, що на порушених таким чином схилах природна рослинність непридатна для охорони. Серед ділянок із порушеними залишками степової рослинності з характерними лучно-степовими фітоценозами на еродованих середньогумусних звичайних чорноземах та агломеративними угрупованнями на крейді і виходах третинних пісків помітно виділяється розмірами, фітоценотичним і флористичним різноманіттям ділянка правого берега р. Вовчої поблизу с. Бочкове Вовчанського р-ну Харківської обл. Проведене обстеження цієї ділянки, геоботанічне картування та профілювання виявило значну наукову цінність рослинних угруповань, що збереглися на пасовищах колгоспу ім. Ф. Енгельса, які простяглися смугою зав-

довжки 1500 і завширшки 200—400 м. Тут на площі близько 30 га можна організувати пам'ятку природи для охорони ряду ендемічних, реліктових, рідкісних і зникаючих рослин петрофітного комплексу степової флори (крейдяного субкомплексу) та деяких рідкісних фітоценозів степової рослинності УРСР.

За геоботанічним районуванням УРСР (Білик, 1977) дана територія відноситься до Великобурлуцько-Шевченківського р-ну Вовчансько-Куп'янського геоботанічного округу лучних степів, дубових, соснових і дубово-соснових (на терасах) лісів та заплавних лук. Степові простори на вододілах нині повністю розорані, а дуже обмежені відомості про склад степових фітоценозів указують на те, що вони мали багато спільного з лучними степами, хоча деякі компоненти їх характерні для різотравно-типчакково-ковилових степів Старобільщини. В. В. Осичнюк (1982) вважає, що причиною поєднання тут лучно-степової, справжньостепової та лісової рослинності є значна дренованість, досить високий рівень зволоження (до 500 мм) і геоморфологічні особливості території, а наявність крейди та більша, ніж далі на захід, континентальність клімату зумовили формування тут ендемічного крейдяного флористичного комплексу і проникнення ряду видів, ареал поширення яких сягає далеко на схід, у приволзькі степи. Вище сказане цілком справедливе для території Старобільських степів, але в плакорних умовах описуваного району в басейні р. Вовчої згадані флористичні особливості, напевне, не виявлялися, і зараз ми їх можемо спостерігати лише на еродованих ґрунтах схилів та на відслоненнях крейди. Вони добре помітні на ділянках із малопотужними ґрунтами на крейдяній основі, коли ці особливості флористичного складу в рослинному покриві підкреслюються південною експозицією. Отже, рослинний покрив у даному районі включає в себе екстразональну рослинність крейдяних схилів південної експозиції. Вказані особливості рослинності південних крейдяних схилів повною мірою простежуються на дослідженій ділянці, де пропонується встановити режим охорони.

Рослинність крейдяних відслонень ділянки

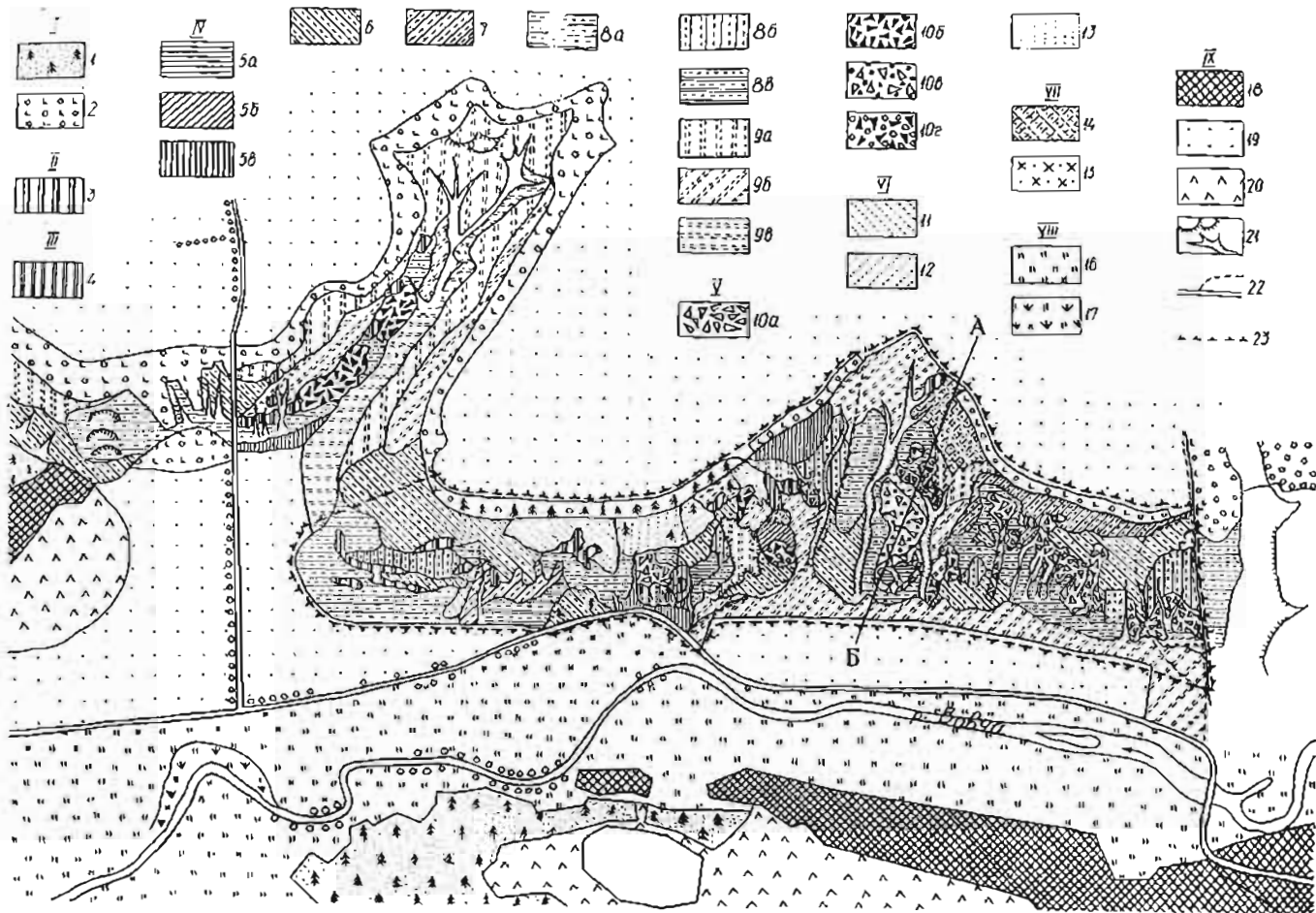

Рис. 1. Схематична карта рослинності ділянки правобережного схилу долини р. Вовчої на околицях с. Боккове Вовчанського р-ну Харківської обл. Умовні позначення: I. Ліси: 1 — соснові лісонасадження та поодинокі дерева *Pinus sylvestris* L. на пісках борової тераси; 2 — ползахисні лісосмуги, місцями пошкоджені худобою. II. Чагарники: 3 — зарості *Caragana frutex* (L.) С. Koch. III. Чагарникові степи: 4 — збірні караганово-типчакові фітоценози (ass. *C. frutex* — *Festuca valesiaca* + *Salvia nutans*) на еродованих схилах. IV. Лучно- та справжньостепові фітоценози: 5a — типчатики (*Festuceta valesiaca*) зі співдомінуванням *Stipa capillata* L. на еродованих схилах та плоских верхніх ерозійних останців; 5б — типчатики зі співдомінуванням *Carex humilis* Leys. на змитих звичайних чорноземах із крейдною жорствою; 5в — типчатики зі співдомінуванням *Poa angustifolia* L. та *Bromopsis riparia* (Rehm.) Holub на відносно слабозмитих чорноземах; 6 — фітоценози *Bromopsideta ripariae* зі співдомінуванням *F. valesiaca* Gaudin та рясням лучно-степовим різотрав'ям на малопотужних чорноземах; 7 — фітоценози *Bromopsideta ripariae* зі співдомінуванням *P. angustifolia* на чорноземах різного ступеня еродованості; 8a — фітоценози *Bromopsideta ripariae* зі співдомінуванням *Thymus cretaceus* Klok. et Schost.; 8б — те ж, але зі співдомінуванням *Linum ucrainicum* Czern.; 8в — те ж, але зі співдомінуванням *Oxytropis pilosa* DC.; 9a — *Poaeta angustifoliae* зі співдомінуванням *F. valesiaca* на задернованих лучно-степових схилах з добре розвинутими і помірно змитими звичайними чорноземами; 9б — те ж, але зі співдомінуванням *B. riparia*; 9в — те ж, але зі співдомінуванням *Elytrigia repens* (L.) Nevskii. V. Петрофітно-степові та напів-агломеративні угруповання: 10a — неструктурні чебрецеві (*Thymeta cretacei*) угруповання з рясною домішкою *Pimpinella filanophila* Woronow; 10б — те ж, але з домішкою *Linum ucrainicum* Czern.; 10в — те ж, але з домішкою *Androsace kozo-poljanskii* Ovcz.; 10г — те ж, але з домішкою *Alyssum gymnopodium* P. Smirg. на оголеному крейдному субстраті та рухляку. VI. Псамофітно-степові фітоценози: 11 — збірні фітоценози *Bromopsideta ripariae* на легкосупіщаних ґрунтах, підстелених крейдою; 12 — угруповання з переважанням *Potentilla arenaria* Bogk. на збірних ділянках з легкосупіщаними ґрунтами (ass. *P. arenaria* + *Poa bulbosa* + *Sedum acre*); 13 — старий переліг на піскуватих ґрунтах (ass. *Bromus squarrosus* + *Helichrisum arenarium*). VII. Докорінно порушені ділянки схилів: 14 — молоді переліги на місці стравлених лісонасаджень; 15 — ділянки, засмічені *Oenopordon acanthium* L., *Cynoglossum officinale* L. тощо. VIII. Рослинність заплави: 16 — сіяні луки; 17 — заболочені луки. IX. Топографічні позначення: 18 — селітебні території; 19 — орні землі; 20 — вигонні; 21 — ґри, оповзні; 22 — дороги, стежки, 23 — межі ділянки, пропонованої для охорони

представлена головним чином чебрецевою флорою з домішкою представників «знижених Альп». Типовою альпійською рослиною, яка має характерний для альпійського та субальпійського поясу низький ріст, густе опушення і від-

носно великі квіти, є *Androsace kozo-poljanskii* Ovcz., яка зростає поряд з *Carex humilis* Leys, на відносно добре задернованих ділянках крейдяних відслонень. Як відомо, група «знижених альпійців» має основне поширення північніше,

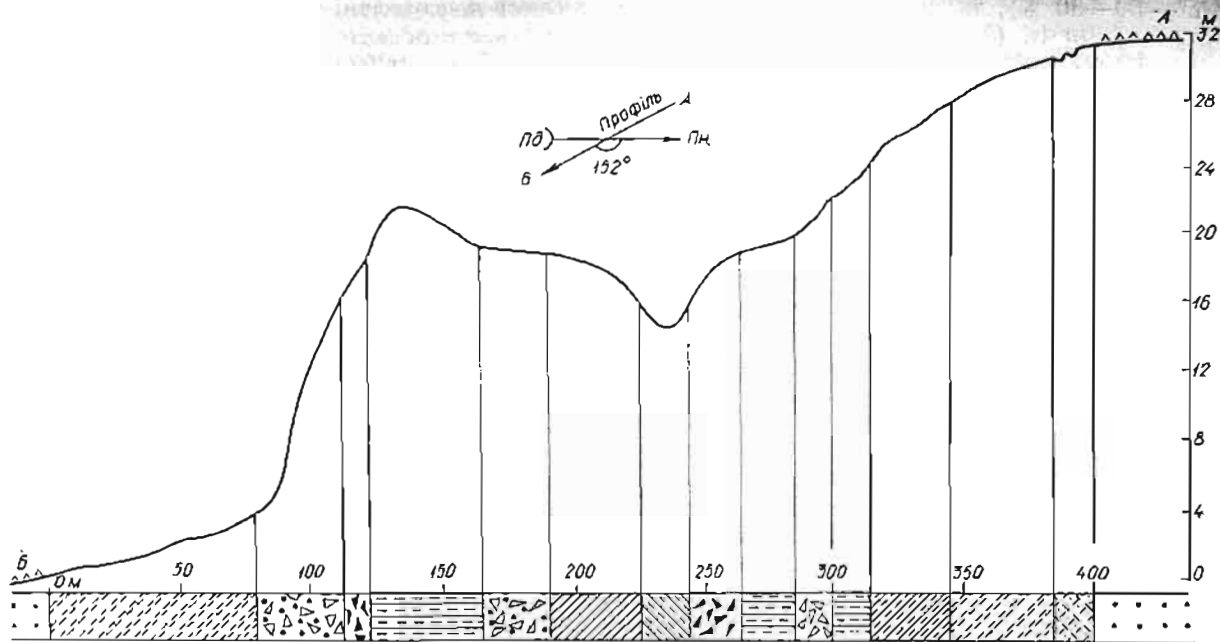

Рис. 2. Схематичний профіль рослинного покриву по лінії АБ. Умовні позначення ті ж, що й на рис. 1

на Середньоросійській височині, за межами УРСР. По території республіки проходить південна межа поширення цих видів, яка охоплює південний крейдяний район (Мешков, 1951) із характерними для нього *Thymeta cretacei* «гісоповою» флори. Проте чіткої межі, а тим більше розриву між районами поширення цих флор не спостерігається. Фактично в басейні р. Сіверський Донець наявна широка смуга контакту крейдяної флори обох типів та кретофільних рослинних угруповань південного і північного типів (Виноградов, Голицын, 1954). Інші місцезнаходження «знижених альпійців» у цій смузі пов'язані з верхнім Поосколлям (Дворічанський район Харківської обл.).

Своєрідність флори крейдяних відслонень на р. Вовчий підкреслюється високим ступенем ендемізму багатьох компонентів рослинних угруповань. Серед них особливої уваги заслуговують петрофітні варіанти степових (з участю *A. kozopoljanskii*) та лісових (з участю *Daphne sophia* (L.) P.) фітоценозів. Перший з названих видів зростає на закартованій ділянці крейдяних схилів (рис. 1), у характерній частині якої побудовано профіль рослинності (по лінії АБ, рис. 2).

У численних літературних джерелах є багато вказівок на флористичні особливості крейдяних відслонень понад річками Вовчою й Осколлом. Достатньо повна характеристика флори і рослинності цих місцезростань наведена в праці харківських ботаніків (Ермоленко і др., 1981). У даній статті ми конкретизуємо пропозиції по збереженню крейдяних ендемів та реліктів на р. Вов-

чий, зафіксувавши сучасний розподіл рослинних угруповань на схематичній великомасштабній карті, яка може стати в майбутньому основою для вивчення динаміки рослинності та контролю за станом і просторовим розподілом рідкісних фітоценозів. Нами відмічене зростання на ділянці 147 видів квіткових рослин з 29 родин, серед яких найчисленнішими є *Asteraceae* (31 вид), *Leguminosae* (15), *Lamiaceae* (14), *Poaceae* (13) та *Rosaceae* (10 видів). У складі флори цієї ділянки нараховується 12 крейдяних ендемів (*Alyssum gymnopodium* P. Smirg., *A. kozopoljanskii*, *Asperula tephrocarpa* Czern. ex M. Pop. et Chrshan., *Festuca cretacea* T. Pop. et Proskorjakov, *Hyssopus cretaceus* Dubjan., *Koeleria talievii* Lavr., *Linum ucrainicum* Czern., *Matthiola fragrans* Bunge, *Onosma tanaitica* Klok., *Polygala cretacea* Koton, *Silene cretacea* Fisch. ex Spreng., *Thymus cretaceus* Klok. et Schost.) та кілька рідкісних і зникаючих рослин (*Adonis vernalis* L., *Ephedra distachya* L., *Stipa capillata* L.).

Найпоширенішими на даній ділянці крейдяного схилу р. Вовчої є фітоценози *Bromopsideta ripariae* (6, 7, 8a—в)*, сформовані на малопотужних, дуже еродованих звичайних чорноземах, місцями — на слабкогумусованому крейдяному рухляку. Залежно від крутості схилу та ступеня змитості гумусового горизонту ґрунтів у травостоях цієї формації, крім головного едификатора — *Bromopsis riparia* (Rehm.) Holub (покриття — 15—30% при загальному покритті тра-

* Цифра в дужках вказує на номер виділу на карті.

востоїв — 50—80 %), значне місце тут посідають *Poa angustifolia* L. (7), *Festuca valesiaca* Gaudin (6) із рясним різнотрав'ям, серед якого найчастіше переважає *Salvia nutans* L. Ці асоціації за структурою травостоїв, очевидно, відносяться до лучних степів. На пологих ділянках схилів південної експозиції вони трапляються лише на відносно слабоеродованих, більш повнопрофільних відмінах звичайних середньогумусних чорноземів. Однак на запропонованій нами для охорони ділянці найбільшою різноманітністю і поширенням відзначаються петрофітні варіанти формації *Bromopsidela ripariae* на дуже змитих, слабозвинутих дернових ґрунтах, підстелених крейдианим елювієм, а також на крейдяній жорстві. Для них характерне помітне зниження загального покриття травостоїв (40—60 %) і домінування таких рослин, як *Thymus cretaceus* Klok. et Shost. (8a), *Linum ucrainicum* Czern. (8b) і *Oxytropis pilosa* DC. (8c).

Посилення площинного змиву на схилах призводить до оголення крейдяного субстрату та формування на ньому агломеративних угруповань, серед яких переважають — *Thymela cretaeci* з рясними домішками петрофілних рослин *Pimpinella titanophila* Wagon. (10a), *Linum ucrainicum* (10b), *Androsace kozo-poljanskii* (10c) та *Alyssum gymnopodium* (10e).

Численні і дуже різноманітні напівагломеративні фітоценози крейдяних відслонень різняться між собою лише кількісним співвідношенням порівняно невеликої кількості петрофільно-степових компонентів. Від збійних лучно-степових, степових та чагарниково-степових фітоценозів вони відрізняються також флористичним складом. Строкатість рослинного покриву крейдяних відслонень зумовлена не лише різноманітністю агломеративних угруповань, а й частим чергуванням їх з ділянками добре сформованих степових фітоценозів. Більшість рослинних угруповань на змитих малопотужних ґрунтах та крейдяному рухляку складаються з кількох екологічно близьких флористичних компонентів, гетерогенних у ценогенетичному і гетерохронному в історичному плані. Як правило, в них переважають стенотопні кретофільні ерозіофіти, до яких відносяться численні ендеми «гісопової» флори (*Hyssopus cretaceus*, *Thymus cretaceus*, *Matthiola fragrans*, *Festuca cretacea*, *Koeleria talievii* та ін.), що зростають у більш-менш сформованих травостоях поряд з представниками реліктової світи «знижених альпійців» (*C. humilis*, *A. kozo-poljanskii*). Нами відмічений ряд фітоценозів із домінуванням *A. kozo-poljanskii*. Характерною в цьому відношенні слід вважати ass. *Th. cretaceus* + *A. kozo-poljanskii* + *Carex humilis*, описану на схилах крейдяного куполоподібного останця (рис. 2). Тут на загальному зеленувато-сірому фоні *Th. cretaceus* (проективне покриття 16 %) та *A. kozo-poljanskii* (12 %) роз-

кидані ясно-зелені плями *C. humilis* (8—10 %). Загальне проективне покриття становить 50—55 %. Травостій за висотними рівнями можна умовно поділити на три під'яруси. В першому з них (заввишки 20—60 см, покриття — близько 5 %) переважали *Stipa capillata* L. (3 %), *Bromopsis riparia* (1 %), *Gypsophila altissima* L., *Jurinea arachnoidea* Vunge, *Thalictrum minus* L., *Reseda lutea* L., *Vincetoxicum rossicum* Kleop. (до 1 %), у другому (заввишки 10—20 см, покриття — 15 %) — *C. humilis* *F. cretacea* (5 %), *Koeleria talievii* Lavr. (1 %), *Alyssum gymnopodium* (1 %), *Linum ucrainicum* (2—3 %) та деякі інші. Основна фітомаса травостою зосереджена в третьому під'ярусі (заввишки 3—10 см, покриття — до 35 %), в якому, крім названих домінантів, наявні також *Asperula lephrocarpa* (2 %), *Potentilla humifusa* Willd. ex Schlecht. (1 %), *Teucrium polium* L. (1 %), *Poa bulbosa* L. (менше 1 %), *Matthiola fragrans*, *Pimpinella titanophila*, *Centaurea carbonata* Klok. тощо (до 1 %). Усього на ділянці площею 100 м² відмічено 30 видів рослин. Подібне рослинне угруповання з дещо більшим загальним покриттям (до 70 %) описали на р. Вовчий (між селами Варварівка та Землянки) харківські ботаніки (Ермоленко и др., 1981).

Лучно-степові та справжньостепові фітоценози *Festuceta valesiaca* (5a—b) трапляються на закартованій ділянці схилу на невеликих площах. Відносно більше поширені *F. valesiaca* зі співдомінуванням *Poa angustifolia* (5b), а *F. valesiaca*, в яких домінують *S. capillata* (5a) та *C. humilis* (5b), трапляються зрідка. *F. valesiaca* мають відносно велике флористичне насичення (до 50 видів на 100 м²) та рясність як лучно-степового, так і петрофітно-степового різнотрав'я. Загальне проективне покриття становить 60—75 %.

Значно поширені фітоценози формації *Poaeta angustifoliae* (9a—b). Вони приурочені до уплощених ділянок і підніж схилів, а також до тальвергів балок. У них переважають угруповання зі співдомінуванням таких злаків, як *F. valesiaca* (9a), *B. riparia* (9b), *Elytrigia repens* (L.) Nevskii (9c). Травостої, як правило, досить щільні (загальне проективне покриття 80—90 %), зі значною кількістю лучно-степового різнотрав'я (у складі формації наявні близько 190 видів, на пробній ділянці площею 100 м² нараховується 45—55 рослин), однак ендемічних і цінних для науки видів небагато. Тому ми не включаємо до території пропонованого заказника стенові балки з пануванням *P. angustifoliae*.

Зі справжніми старобільськими степами описувану ділянку схилу зближує наявність фрагментів чагарникового степу (4) та заростей *Caragana frutex* (L.) С. Косч. (3). Зважаючи на велике пасовищне навантаження, можна припустити, що потенціально чагарниковими є також деякі травостої *Bromopsidela ripariae*.

Із згаданими раніше виходами третинних пісців на перегині схилу до плато пов'язаний псамофітний варіант лучно-степових фітоценозів. Зони мають незначне поширення і майже позасюди на описуваній ділянці докорінно порушені гасадженнями сосни та розорюванням (2, 13, 14). Лише подекуди збереглися збірні фітоценози *Bromopsideta ripariae* (11) на легкосупіщаних ґрунтах, підстелених крейдою. Внаслідок постійного і досить інтенсивного спасування псамофітно-степові угруповання утримуються на крайніх стадіях збою, а демуація перелогів на таких екотопах зараз не відбувається.

Місцями трапляються також докорінно порушені ділянки степових схилів (14, 15).

Нарешті слід відмітити, що пропонуване нами для охорони одне з небагатьох місцезнаходжень рідкісного реліктового та зникаючого виду *A. kozo-poljanskii*, занесеного до «Красної книги СРСР» (1978) і «Червоної книги УРСР» (1980), має нескладну конфігурацію, майже по всьому периметру обмежене природними та штучними бар'єрами (лісосуками, орними полями, ярами та балками), а отже, тут досить зручно організувати ботанічну пам'ятку. Виключення цієї ділянки схилу помітно не відіб'ється на кормовому балансі колгоспу, оскільки переважають тут травостої низькопродуктивні. Вважаємо за доцільне дану ділянку оголосити пам'яткою природи республіканського значення, що забезпечить охорону рідкісних фітоценозів на унікальних природних біотопах та численних ендемічних, дуже цінних у науковому відношенні крейдяних рослин. Режим охорони повинен передбачати обмеження пасовищного навантаження на степові схили, рух по них будь-яких транспортних засобів. Після повного виключення господарського впливу протягом трьох—п'яти років на ділянці можна дозволити необмежене сінокосіння та спорядичне спасування, що є оптимальним на майбутнє.

Приблизно на 2 км на схід від описаної нами ділянки схилу, в байрачній діброві на правому березі р. Вовчої (21-й квартал Єфремівського лісництва Вовчанського лісгоспагу) розташоване одне з восьми в СРСР і єдине на території УРСР місцезростання дуже рідкісного ендемічного виду, релікта третинної епохи — *Daphne sophia*. Ботанікам це місцезростання давно відоме (Талиев, 1911; Котов, 1953, 1962; Смолко, 1967; Ермоленко и др., 1981). Харківські ботаніки домоглися охорони кількох ділянок Єфремівського лісництва (квартали 20 і 21) у ранзі ботанічних пам'яток місцевого значення. Сучасний стан популяції *D. sophia* на р. Вовчій описаний раніше (Ермоленко и др., 1981) за даними обстеження, проведеного в 1979 р. Тут виявлено 40 пагонів *D. sophia* в оточенні *Prunus spinosa* L., *Cerasus fruticosa* Pall., *Viburnum opulus* L. та інших чагарникових порід. У червні 1984 р. нами повторно обстежені умови зростання *D. sop-*

phia в цьому місці, при цьому виявлено понад 200 пагонів її (заввишки 0,2—1,5 м, діаметр стовбурів — 0,4—1,5 см) на кількох куртинах, які об'єднуються в одну локальну смугу поблизу перегину лівобережного схилу порослої байрачним лісом балки, яка впадає в долину р. Вовчої. Схил у верхній частині має крутість 10—15°, експозиція південно-західна. Ґрунти — дерново-карбонатні лісові середньогумусні на крейдяному рухляку з гумусовим горизонтом потужністю до 22 см. На поверхні ґрунту лісова підстилка (A_0 — 1—3 см) із сухого нерозкладеного та напіврозкладеного листя дуба, стібел трав, плюски жолудів тощо. Нижній напіврозкладений шар підстилки (труха) слабо зв'язаний із верхньою поверхнею ґрунту. Дерновий горизонт (H_d — 0—10 см) темно-сірий, пухкий, дрібнозернистий, малощебенистий, сухуватий, густо пронизаний корінням рослин. Перехідний горизонт (H_p — 10—22 см) темно-бурий, середньоскелетний (розмір часток від 1 до 10 см), свіжуватий, помірно насичений корінням рослин. Проміжки між частками крейдяних включень виповнені темно-бурим, гумусованим матеріалом зернистої структури. Нижче залягає шар великоуламкової (10—30 см) крейди, частіше у вигляді горизонтально орієнтованих, щільно прилягаючих пластин. Ще нижче (очевидно, на глибині до 1 м) залягає суцільний, непорушений шар материнської породи (крейди).

Зрідений дубовий ліс (ass. *Quercus robur* — *Corylus avellana* + *Euonymus verrucosa* — *Brachypodium pinnatum*) є природним, нині поростевим, а в минулому, очевидно, на місці поширення *D. sophia* була чимала остепнена лісова галявина. Нині місцезростання цієї рослини густо заросло чагарниками (повнота — 0,6, висота — 0,5—6,0 м). Унаслідок затінення *D. sophia* щороку з'являється чимало її молодих пагонів (до 10 см), вона перестала цвісти і повністю перейшла до розмноження кореневими паростками.

На ділянці байрачного лісу переважають одноярусні деревостани *Quercus robur* L. із незначною домішкою *Tilia cordata* Mill. Середня зімкнутість деревостану — 0,3—0,4, висота — від 8 до 12 м, діаметр стовбура в 30—40-річному віці — 8—12 см.

Чагарниковий ярус густий і різноманітний. Його середня зімкнутість 0,5—0,6. Тут переважають *Corylus avellana* (повнота — 0,2, висота 1—3 м), *Euonymus verrucosa* Scop. (повнота — 0,2, висота — 0,5—1,5 м), *Rhamnus cathartica* L. (повнота — 0,1, висота — 2—3 м) та *Viburnum opulus* (повнота — 0,1, висота — 2 м). У значній кількості домішуються *Acer tataricum* L., *A. campestre* L., *Cerasus fruticosa* та кущовидні екземпляри *Malus sylvestris* Mill., *Pyrus communis* L. і *Populus tremula* L. Зустрічаються також *Euonymus europaea* L., *Rosa jundzillii* Bess., *Caragana frutex*, *Genista tanaitica* P. Smirg. та *D. sophia*.

Трав'янистий ярус має середнє покриття 30 % при дуже нерівномірному розподілі його на відкритих (до 50 %) та затінених (до 10 %) місцях. У його складі переважають лісові (*Brachypodium pinnatum* (L.) Beauv. — 10 %, *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn — 1, *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce — 2, *Melica picta* C. Koch — 1, *Melampyrum arvense* L. — 1, *Viola odorata* L. — 2—3, *Anthericum ramosum* L. — 1, *Carex michelii* Host — 1, *Anemone sylvestris* L. — 1, *Galium boreale* L. — 1, *Glechoma hederacea* L. — 1, *Asarum europaeum* L. — до 1 % тощо), лучні, лучно-степові та степові рослини (*Coronilla varia* L. — 2 %, *Geranium sanguineum* L. — 1, *Bupleurum falcatum* L. — 1, *Elytrigia repens*, *Carex humilis*, *Silene latifolia* (Mill.) Britt. et Rendle, *S. nutans* L., *Stachys krynkensis* Kotov, *Polygala cretacea* Kotov, *Carlina biebersteinii* Bernh. ex Hornem., *Anthemis subtinctoria* Dobroc., *Helictotrichon pubescens* (Huds.) Pilg. та багато інших — до 1 %). Всього на ділянці площею 625 м² відмічено 45 видів трав'янистих рослин. Серед них є два види, занесені до «Червоної книги УРСР» (1980), — *Eriopactis helleborine* (L.) Grantz і *Adonis vernalis*, а також деякі ендемічні кретофіли (*Rhisanthus cretaceus* Vass., *Polygala cretacea* тощо), що заслуговують на охорону поряд з іншими рослинами крейдяного степово-петрофітного комплексу.

Прямої загрози існуванню даного місцезростання *D. sophia* зараз немає. Але недосвідченість працівників лісового господарства та недостатній ранг статусу природоохоронного об'єкта можуть призвести до випадкових порушень даного фітоценозу (наприклад, необережність при проведенні санітарних і вибіркових рубок, несвоєчасне проведення деяких біотехнічних заходів, відсутність контролю за станом популяції тощо). Ми вважаємо, що нині конче потрібно посилити увагу до описаного тут унікального місцезростання *D. sophia* і перевести його в ранг пам'ятки природи республіканського значення ділянки байрачного лісу, недавно оголошеної ботанічною пам'яткою місцевого значення. Для створення сприятливого режиму росту і розвитку *D. sophia* вважаємо доцільним штучно регулювати тут фітоценотичне середовище (наприклад, частково зрідити чагарниковий ярус), спробувати перенести окремі рослини на аналогічні екотопи поблизу існуючого локалітету, поглиблено вивчати біологію цього зникаючого виду флори УРСР тощо.

Контроль за станом популяції реліктових і ендемічних видів рослин, а також динамікою рослинного покриву, інвентаризацію, розробку і корегування охоронного режиму доцільно покласти на один із степових заповідників АН УРСР та на наукові ботанічні установи республіки.

Summary

Ecotopes and floristic peculiarities of habitats unique for the Ukrainian SSR are characterized for *Androsace kozopojanskii* Ovcz. and *Daphne sophia* Kalen. relict, rare and endemic species as well as for certain endemic plants of chalky flora. It is suggested to organize botanical natural monuments of republican significance in the Khar'kov Region.

- Білик Г. І. Заплавні луки р. Вовчої (ліва притока р. Півн. Дінця) // Укр. ботан. журн. — 1947. — 4, № 3/4. — С. 113—119.
- Білик Г. І. Європейсько-Сибірська лісостепова область // Геоботанічне районування Української РСР. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 140—194.
- Виноградов Н. П., Голицын С. В. Сниженные альпы в тьямьянники Средне-Русской возвышенности // Ботан. журн. 39, № 3. — 1954. — С. 423—430.
- Ермоленко Е. Д., Горелова Л. Н., Кушнарєва Ю. И. К флоре и растительности меловых обнажений рек Волчьей и Оскол в Харьковской области // Вестн. Харьков. ун-та. — 1981. — № 211. — С. 6—11.
- Котов М. І. Флора крейдяних відслонень в басейні Сіверського Дінця в межах УРСР у зв'язку з геологічним віком та літологічним складом порід // Укр. ботан. журн. — 1953. — 10, № 2. — С. 46—53.
- Котов М. И. Редкие, эндемичные и исчезающие виды растений УССР и необходимость их охраны // Охрана природы и заповедное дело в СССР. — 1962. — № 7. — С. 50—53.
- Красная книга СССР. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды животных и растений. — М.: Лесная пром-сть, 1978. — 460 с.
- Мешков А. Р. Районы флоры меловых и известняковых обнажений Среднерусской возвышенности // Ботан. журн. — 36, № 3. — 1951. — С. 249—257.
- Осычнюк В. В. Степи и сельскохозяйственные земли на их месте // География растительного покрова Украины. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 158—214.
- Смолко С. С. Третинний релікт — вовчі ягоди Софії (*Daphne sophia* Kalen) на Середньоросійській височині та його сучасне поширення // Укр. ботан. журн. — 1967. — 24, № 1. — С. 69—74.
- Талиев В. И. О *Daphne sophia* Kalen. // Тр. о-ва испытателей природы при Харьков. ун-те. — 1911. — 45, вып. 95. — С. 5—112.
- Червона книга Української РСР. — К.: Наук. думка, 1980. — 504 с.

Ін-т ботаніки
ім. М. Г. Холодного АН УРСР

Надійшла
5.10.84